

KÖNCZEI György

ELTE BGGYK Fogyatékosság és Társadalmi Részvétel Intézet

<https://orcid.org/0000-0002-5036-027X>

konczei.gyorgy@barczy.elte.hu

HERNÁDI Ilona¹

ELTE BGGYK Fogyatékosság és Társadalmi Részvétel Intézet

<https://orcid.org/0000-0003-4974-1080>

ilonahernadi@yahoo.com

Viták álruha nélkül

Vitairat fogyatékoságtudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről

„Számos út vezet Athénba”
(Bertolt Brecht 1952, 19672)

„...a tudomány vitatható szöveg és hatalmi erőter...”
(Donna Haraway 1988, 123)

Absztrakt

A cikk adalék a nemzetközi tudományos vitairódlomhoz. A tudományos viták mibenlétét értelmezi, tipizálja, funkcióit elemzi és helyezi azokat új fogalmi kontextusokba. A tudományos vitákról alkotott általános következtetéseit a fogyatékoságtudomány (Disability Studies & Critical Disability Studies) belső vitáinak eredményeibe ágyazza. Célja: téziseinek *igazolása helyett* azoknak inkább azok levezetése és további viták számára néhány vezető szempont rögzítése.

A *vita fogalmát és fajtáit* értelmezzük, majd azokra a *nagyobb összefüggésekben* folyt tudományos vitákra leszünk kíváncsiak, amelyek, így vagy úgy, de legalább részben magát a *gondolati teret* változtatták meg a fogyatékoságtudomány világában.

A két szerző százas nagyságrendben vett részt kisebb-nagyobb szaktudomány-területi vitában az elmúlt három és fél évtizedben. Ezek nyomán tett megfigyeléseik részleges lenyomatát bocsátják vitára alább.

Kulcsszavak: tudományos vita típusai, hatalom, hatalmi keretezettség, (kritikai) fogyatékoságtudomány, rejtett vita, nemvita, tudáskonstituálás

1 A szöveg első változatának készületekor mindkét szerző affiliációja az ELTE, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BGGYK, Fogyatékosság és Társadalmi Részvétel Intézet; bemutatásra került egy szociológiai konferencián: „A szociológia egy sikeres évszázad előtt?”, *Ti szoktatok-e halottakkal vitatkozni?* címmel, Budapest, 2020. október 8-án.

2 Mivel az alábbi két idézet a mottót érinti, hivatkozásuk technikailag lábjegyzetben történik. „*In der Kunst sind Wissen und Phantasie keine unvereinbaren Gegensätze. Auch gibt es viele Wege nach Athen. Und es ist Kunst nötig, damit das politisch Richtige zum menschlich Exemplarischen werde.*” Bertolt Brecht *Gesammelte Werke* Vol19 Banden Werkausgabe Edition Suhrkamp 1967, 527.

És: „In art, knowledge and imagination are not irreconcilable opposites. There are many roads that lead to Athens. And art is necessary, because that which is politically just becomes humanely exemplary”, p. 21. Dante Maffia & Márcia Théophilo 2005 *Antologica Aldo Turchiaro: animali di ariamareterra 1966-2005*. Soveria Mannelli: Rubbettino Editore

Debates Unmasked

A polemic essay on our scientific debates in Disability Studies – typology, framings and their role in constituting knowledge.

Abstract

This polemic essay is a contribution to the international literature on scientific debates. It interprets and typifies the nature of scientific debates, analyses their functions and places them in new conceptual contexts. Its general conclusions about the scientific debates are embedded in the results of internal debates in the field of Disability Studies and Critical Disability Studies (CDS). The aim here is to create some new, e.g., power related frameworks, points for future discussions.

We interpret, reinterpret the concepts and types of scientific debates, reflecting some international ones, those which partly or fundamentally changed the intellectual realm of CDS. The authors took part in hundreds of scientific debates in the last three, four decades. A partial record of their observations in the wake of these discussions is presented below.

Keywords: *types of scientific debate, power, framing by power relations, (Critical) Disability Studies, hidden debate, nondebate, constituting knowledge*

Viták álruha nélkül

Vitairat fogyatékoságtudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről

A mesterséges intelligencián alapuló ún. *chatbot robot*³ 2023 februárjában – kérésünkre – huszárosan kivágta a tudományos vita definícióját. Mielőtt a nem mesterséges intelligencia eredményeire térnénk, igazítás nélkül ideidézzük választát:

„A tudományos vita egy folyamat, amelyben a tudósok vagy a tudományos közösség tagjai vitatkoznak és elemeznek egy adott tudományos elméletet, hipotézist vagy eredményt, annak érdekében, hogy megtalálják a valóságot. Ennek célja, hogy ellenőrizzék, validálják vagy cáfolják az elméletet, és javítsák annak pontosságát és teljességét. A tudományos viták részei a tudomány fejlődésének, és fontosak annak biztosítása érdekében, hogy a tudomány tényeken és bizonyítékokon alapuló legyen.”

0. Kiindulópont

Vajon igaz-e, hogy amikor Bolyai János megalkotta a nem-euklideszi geometriát, egy hozzávetőleg 2100 évvel korábban élt görög filozófussal bocsátkozott vitába? Alternatív látásmódjával rámutatott-e a *paradigmák közötti áttörés korlátaira* is? Tartható-e az állítás, hogy Bolyai ott és akkor nem egyszerűen csupán *egyes fogalmakat*, hanem a *geometriai gondolkodás komplex terét* írta át? Egyáltalán mit jelent és milyen úton valósul meg a gondolkodás terének megváltoztatása?

3 <https://chat.openai.com/auth/login>

1. Tézisek⁴

1. A tudományos vita más természetű, mint a mindennapi életbeli. Az említettek alapfunkciói, változatai, argumentumtípusai, tipikus kontextusai, de működési módjaik is eltérőek.
2. A tudományos vita szoros kötésben, ráadásul fordított arányosságban áll a provincializmussal.
3. A tudományos vita, minden botladozásával együtt is, a (fogyatékoasságtudományi) tudás létrehozatalának és legitimálásának elidegeníthetetlen eszköze.
4. Az új tudáshoz vezető fogyatékoasságtudományi viták kizárólag **A** vitája **B**-vel formát ritkán öltik. Mivel azok (az „A vs. B” viták) zömmel még csupán *indulópozíciókat* rögzítenek, nem, vagy csupán felelhető mértékben *hoznak létre új tudást*. Az új tudáshoz vezető vitákban – mivel azok számottevő részben folyóiratokban vagy kötetekben zajlanak, tehát *publikusak* – passzívan vagy aktívan a tudományos közösség egésze részt vesz⁵.

2. Lehatárolások

2.1. A tudományos vita fogalmához

Az alábbi szövegben a *tudományos vita* fogalmát úgy értjük, hogy annak részét képezi mindenfajta, tudományos problémáról/kérdésről szóló vitahelyzet, történjen az személyes jelenléttel (amikor vitapartnerek konferenciahelyzetben vannak, vagy akár szemben ülnek egymással, és egymás állításaival kapcsolatban érvelnek), vagy akár online, akár publikációk útján. Alkalmanként nem csupán az ellentétes érvek ütköztetését, hanem az egyezésekről történő közös elgondolkodást is jelenti. Attribútuma, hogy *publikus*.

Példa: a doktori védési cselekmény, ezen belül az a forma is, amikor térben és időben elkülönülten merülnek fel érvek egyes állítások, elméletek mellett vagy ellen. (Ennek pedig tipikus esete a doktori védést megelőző opponensi bírálatok beérkezése és az azokra formált doktoranduszi válaszok).

A vita jelen megközelítésünkben természetesen nem kizárólag dialogikus jellegű lehet, és nem csupán olyan, amelyhez szükséges volna a felek egyidejű fizikai vagy akár online jelenléte.

2.2. Kiegészítő szűkítés: a nemvita

A *nemvita*⁶ többnyire tudományos is, és vitaszerű helyzet is, amely azonban elveszíti vita-jellegét. Miközben számos vita többé vagy kevésbé hatalommal keretezett,

4 A kifejtésben alább először a tézis szerepel, szám szerint összesen négy, majd azok alatt kifejtésük, értelmezésük következik a fejezetek aktuális sorrendjében.

5 Kevésbé szigorúan fogalmaz Hársing 1985, 49: „A kutatónak sohasem szabad megfélekezni[e] arról, hogy a tudomány közösségi tevékenység”.

6 Több forrás – pl. Margitay 2007, 59. – gyakran él az *álvita* fogalmával. Itt jelezzük, hogy ennél a fogalomhasználatnál gazdagabb jelentéstartalmakkal ruházzuk fel ezt a fogalmat, és a keveredés elkerülése érdekében a kognitív pszichológiában (régóta – 1960-ban még *non-word* formában – használt *nonword* fogalom képzésének analógiájára) vezetjük be az itteni *nemvita* fogalmat.

a hatalmi kötés itt annyira erős, hogy a látszat ellenére itt valójában *nem zajlik vita*, mert az egyik vitapartnert nem érdeklik az ellenérvek, csupán minősít, vagy kizárja a vitapartnert a vitából – és azzal kész. Öspéldája a közismert nevén Galilei-per. Így nevezzük most – mert még, ha nem is fejtjük ki: *joggal tesszük!* –, *Galilei-vita* (1613-1633). A nemviták érvelési stratégiái, azon esetekben, amikor éppen egyáltalán léteznek ilyenek, kifejezetten kezdetlegesek. (Ld. erre még pl.: Graham 2008 ún. érvelési piramisának alsó négy szintjét: pusztá ellentmondás a vitapartnernek, stílusának kritizálása, személyeskedés, szidalmazás).

Egyik konkrét példája az a szakterületi vita, amelyen 2017 júniusában a kifejezetten fiatal doktorandusz egy Budapesten megrendezett doktori konferencián bemutatta kutatási tervét. Ezt követően az egyik tudós résztvevőtől, minimálfölvezetést követően ezt az ellenvéleményt kapta: „Ez pófátlanág” – a felszólaló azután ismét elhelyezkedett a székén.

Lássuk e konkrét – valódi vitába ágyazott, mert konferencia volt – nemvita *elméleti*, valamint *lokális* hátterét! A vitapartner – idősebb, befutott kutató – azért lehetett meggyőződve igazáról, mert szimplán *átvetítette* saját tudományterületének (pszichológia) módszertani standardjait a kutatási tervben szereplő kettő másikra (antropológia és fogyatékoságtudomány). Ezt pedig azért vélte megtehetőnek, mert az adott lokalizációban létezik egy – *megfigyelt* és több vitában *le is írt, elemzett* – részben rejtett, ugyanakkor erősen hierarchizált tudományelméleti felfogás, értékrend, amelyben az általa művelt diszciplína az adott lokalizációban jelenlévő összes *többi* (minimum 7-8) *főltt* helyezkedik el⁷. Ez a jelenség egyértelműen a provinciálisizmus (részletesebben ld. a 4.2. alfejezetben) következménye. Annál is inkább, mivel a nemzetközi tudományos térben *egyetemek közötti* sorrendiség létezik, ám közmegegyezésen alapuló tudományterületi a legkevésbé sem⁸. Ráadásul éppen ez korlátozta e nemvita-partnert abban is, hogy a *de facto evidence based* motívumot képes legyen észlelni a vita alapjául szolgáló kutatási terv készítésének éveit alatt hangyaszorgalommal, bár „csupán” antropológiai módszerekkel ezerszámra gyűjtött adattömegben.

Másik nemvita-példánk az a vitahelyzet, amely a 2000-es évek végén Indiában egy nagy pszichiátriai kongresszuson alakult ki. Itt a pszichiáterek között meghívott előadóként/vitapartnerként jelen volt egy nemzetközi hírű emberi jogi harcos, egyetemi ember, és vele egy indiai jogi egyetem professzornője. Mindketten pszichiátriaviselt személyek. Attól vált nemvitává, hogy pszichiátriaviseltségük feltárása után egész egyszerűen nem kaptak szót és nem álltak szóba velük, mivel ők a pszichiátria páciensei (voltak).

Ennek oka, hogy a páciens státusza éppen abban a pszichiátriai kultúrában a jelzett periódusban feltétlenül *munkadarab-státusznak* minősült. A munkadarab pedig – az egyetlen: Pinokkió esetétől eltekintve – soha *nem beszél*. (Az eset leírását részletesebben ld.: Gombos –Dhanda, 2009, 79–83.) Ne legyünk restek, vegyük észre az empirikus példában kendőzetlenül arcot öltő provincializmust! A *nemvita* kialakulása – mondhatjuk így is: a vita ki-nem-alakulása – tehát leggyakrabban a tudomány hie-

⁷ Ez a jelenség hasonlít a *közgazdaságtani imperializmus* jelenségéhez, ami az *Economics* felsőbbrendűségi tudatából ered. Ezért és néhány további észrevételért a szerzők köszönettel tartoznak Zsolnai Lászlónak.

⁸ https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=%22international+ranking%22+%22scientific+disciplines%22&btnG=

rarchizáltságának, ill. az egy-egy adott lokalizációban jelen lévő provincializmusnak, továbbá rejtett vagy kevésbé rejtett hatalmi relációknak a következménye. A hatalmi motívum mindkét főnti példának többszörösen is sajátja, de ezzel itt nem áll módunkban részletesen foglalkozni.

2.3. A jelen vitacikk megállapításainak diszciplináris érvényessége

Megállapításainkat, miként téziseinket és azok levezetését is kizárólag saját területünkön, a *fogytékosságtudományban* – Disability Studies, Critical Disability Studies – tekintjük helytállónak (minimálkitekintéssel a mindennapi életbeli vitákra). Érvényességük tehát megáll saját diszciplinánk határainál.

2.4. A tudományterületi háttér

A jelen cikk választott megközelítése részben *tudományszociológiai*, részben *fogytékosságtudományi*, és csupán a tárgy által elvárt minimális mértékben tudománytörténeti.

Terjedelmi okokból nem foglalkozhatunk tudományfilozófiai vitákkal, így például a Kuhn elméletéről folytatl sem. Kimarad Vekardi Lászlónak Lakatos Imre és Szent-Györgyi Albert nyomán összeállított ígéretes tudománytörténeti hipotézisének vizsgálata is, mert a jelen vitacikk keretei között nincsen mód annak megvizsgálására, hogy akár csak a fogytékosságtudományban igazolható-e a tudományos gondolkodás mindennapi működését javító kisebb lélegzetű, „rendszerstabilizáló” nóvumoknak a nagyobb felfedezésekhez viszonyított gyorsabb áttörése (Vekardi, 1976, 247–8). S bár választhatunk volna számos nagy természettudományi fölfedezést és vitát – még akár a Bohr-féle atommodell vitáját is (1913-tól hosszan zajlott) – kiindulásul, de nem tesszük. Akár nagyobb lélegzetű filozófiai viták is szolgálhattak volna elemzéseink empirikus bázisául – a mi Mannheimünk tudásszociológiai vitája (kb. az 1920-as végétől a '30-as évek derekáig⁹), a strukturalizmus-vita (az 1960-as évek első és az 1970-es évek második feléből), a Foucault vs. Chomsky (1971), a pozitívizmus-vita (1961–1963), a Gadamer–Habermas vita (1970–1971), vagy éppen Walter Benjamin vitája Adornoval (1936) stb. *Saját terepünkön maradunk.*

3. Kifejtés, tézisek

ELSŐ TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA EGYES HASONLÓ ELEMEEK ELLENÉRE MÁS TERMÉSZETŰ, MINT A MINDENNAPI ÉLETBELI.

Bár a főnti állítás első látásra magától értetődő, kísérletet teszünk itt röviden néhány új elemet bemutatni az összevetés során.

9 Sőt, ha Popper kései kritikáját vesszük, legalább 1945-ig is (Popper 1945, 384–394).

Az említett két vitahelyzet és -típus alapfunkciói, változatai, argumentumtípusai, valamint működési módjai is eltérőek. Az alábbiakban tehát az elsőknek a másodiktól való elválasztására teszünk kísérletet.

3.1. A mindennapi életben lefolytatott viták fajtái és természete¹⁰

A mindennapi életbeli viták többnyire *magukba zártak*. Ezen jellemzőjüket nempublikusságuk okozza. Eredetük alapvetően abban áll, hogy a vitát itt a felek kifejezetten ritkán folytatják annak érdekében, hogy *megtudjanak valamit*, vagy hogy *meggyőzzék vitapartnerüket*, vitapartnereiket. Éppen ellenkezőleg: a mindennapi életbeli viták elsődleges célja az, hogy a felek megerősítsék *saját maguk* elgondolásait és pozíciójukat.

E viták néhány típusa:

- i) *Manifeszt hatalmi erőttől áthatott vita*: itt az érvelés is harci cselekmény. Egyaránt van győztese és vesztese. Megborult belső erőegyensúlyú partnerkapcsolatokban, családokon belül lefolytatott viták gyakran ilyenek.
- ii) *Nyilvános vita*: itt az érvelések szükségképpen közönség jelenlétében mennek végbe, gyakran médiaközvetítéssel. Nézői/hallgatósága, bár többnyire passzív részesei, de feltétlenül részesei, ráadásul a vita végén valamilyen formában gyakran éppen ők dönthetik el, hogy melyik vitapartneret tekintették jobbnak, és mennyiben mutatkoztak számukra elfogadhatónak a vitapartnerek által bemutatott érvelési stratégiák, érvek.
- iii) Vegyes formát mutat a *politikai vita*. *Lényegét tekintve* ezt is a mindennapi élet tipikus vitaformájának tekintjük. Természetéhez tartozik, hogy nem tiszta – pontosabban „szennyezetten tiszta” – *hatalmi erőterben* zajlik, így elsősorban nem a ráció vezeti, legföljebb bizonyos *más racionalitások* szerint vezérelt. Működésének gyakori iránya a vitaellenfél szavahihetőségének, pozíciójának rontása révén hatalmi súlyának minimalizálása. A megfigyelt gyakorlat szerint dezinformálni, *csúsztatni*, sőt *hazudni* mintha nem csupán „szabad” volna benne, hanem mintha még kötelező is lenne. (Ld. erre ismét Graham 2008 ún. érvelési piramisának alsó két szintjét.)

3.2. A fogyatékoságtudományban lefolytatott viták természete

A tudáshoz, annak megszerzéséhez vezető út alapszinten itt, mint számos más tudományszakban, a szakirodalom olvasásán keresztül vezet, és/vagy „egyszerűen” gondolati úton. Azon túl pedig interdiszciplináris kutatáson, ahol a valamivel nagyobb léptékű, esetenként elméleti, alkalmanként fogalmi eredmények zömmel inkább kvalitatív, ritkábban kvantitatív kutatásokon nyugszanak. E tudományterületen a kvantitatív kutatások is feltétlenül alkalmasak új ismeretek létrehozatalára, de valamelyest kisebb mértékben, mivel ezek a vizsgálatok többnyire a diszciplínában megfigyelt

¹⁰ E viták és stratégiák erős, de csupán *technikai* típusú és érveléscentrikus részletezését ld.: Herring 2013.

és leírt nagyszámú, ám gyakorta *elaprózott* jelenségek erős górcső alá vételén alapulnak. A tudás termelésének erős olvasztótégelyei a viták (ezt részletesebben ld. később).

MÁSODIK TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA SZOROS KÖTÉSSEN, RÁADÁSUL FORDÍTOTT ARÁNYOSSÁGBAN ÁLL A PROVINCIALIZMUSSEL.

4.1. A tudományos vita fajtái

Magának a tudományos vitának is van szakirodalma, de a tudományelmélet szintjén, metaszinten jóval kevesebb, mint az egyes szaktudományok saját terébe rejtetten. Még a nagyobb tudásszociológiai művek, s kompendiumok is inkább csak konkrét vitákat említene, és a bennük sorolt érveket, tisztázatlanságokat, heurisztikus összefüggéseket, esetenként *címkéket* mutatják fel. A tudományos vita szakirodalma az elmúlt évtizedekben világszinten elsősorban az összejutató és a klímaváltozás terén hozta a legtöbb eredményt. A tudományos vita tipológiája kevésbé letisztult még. Sokkal inkább technikai (azaz: *hogyan érveljünk különféle vitahelyzetekben?*), hozzáadott értékekkel szolgál a tudományos vitairodalom¹¹. Az alábbiakban emiatt kísérletet teszünk egy kezdetleges, mégis használhatónak tűnő *saját tipológia* felvázolására.

4.1.1. Szűkített vita: mások, esetleg már nem is velünk lévő kutatók korábbi állításainak és elméleteinek vitatása¹² – itt az eddigi tapasztalat szerint nem szükséges, de nem is lehetséges a viszontválasz.

Példa: „ebben a tekintetben nincs igaza Arisztotelésznek/Marxnak/Freudnak... – ezt az állítást az alábbi megfigyelések alapján és a következő érvekkel támasztjuk alá...”

Amiről a fenti példában szó esik, azt az „óriások vállán” fordulattal fejezi ki – Chartres-i Bernát és Isaac Newton nyomán – a *Google Scholar* szlogenje. Deleuze (2014, 19) pedig ugyanezt ekképpen formulázza: „...a modern festészetet megszállják, ostromolják a fotók és a klisék, s már azelőtt megtelepszenek a vásznon, hogy a festő munkához látna. Hiba volna, ha azt hinnénk, hogy a festő egy üres és szűz felületre dolgozik. A felületet virtuálisan már teljesen belepí az összes klisé, amelytől meg kell szabadulnia.”

Ez a vitatípus kifejezetten gyakori. Elég itt Michel Foucault példáját, székfoglalójának (Foucault, 1970, 72–74) azt a részét megidézünk, ahol Jean Hyppolite Hegellel folytatott vitáját bemutatja. Jelenlévővé teszi „a roppant hegei árnyat”, majd letisztázza a felmerülő kérdéseket.

¹¹ Így van ez akkor is, ha ezt monografikus teljességgel teszi, mint pl. a nemzetközileg is aligha felülmúlható szintet hozó Margitay 2007, vagy ha erősen felkapott is, mint a TED-bajnok, Cohen 2003. Sajnos Laudan 1984, xiii, 3, 16, 24, 27, 34 is *más, zömmel technikai szinten dolgozik* (tudományos döntéshozatal, az ésszerű konszenzus kialakításának modellje, egyet nem értés, parlamenti vita stb.). Néhány összefüggésben szolgál még értékes adalékokkal Hársing 1985; ezeket idézzük a szövegben.

¹² Ez indokolta a jelen szövegnek, az 1. lábjegyzetben említett eredeti, előadásváltozatának címét.

Azaz: a múltbéli elméletek, tudományos állítások, tételek feldolgozása a jelenben a már csak gondolataikkal velünk lévő elődökkel folytatott, s persze publikált módon, *szűkített vita* formájában valósul meg.

További értelmezésül lássunk egy újabb példát! Davis (2007) meglátása szerint Said egész munkássága tükrözi azt a meggyőződését, hogy korokon, kultúrákon átnyúlva képesek lehetünk kommunikálni történelmi szövegekkel. Ennek igazolásául létrehozott egy saját metafizikai klubot, *kiemelkedő elmék pantheonját* (πάνθειον = minden istenek temploma), olyan személyeket, akiknek az elméleteit rutinszerűen beépítette a gondolkodásába, s újra és újra visszatért hozzájuk. Ez a szinte csak férfiakból álló intellektuális „templom” – Barthes, Spitzer, Dilthey, Foucault, Adorno, Gramsci – egyúttal az ő *Fight Club*-jaként is működött. A művek szigorú olvasása révén belépett a jelzett szerzők világába, megtanulta „beszélni a nyelvüket”, arra törekedett, hogy megértse őket, majd ezt az immár valamiféle kollektív bölcsességgé transzformált fundamentális tudást vette igénybe ahhoz, hogy vitát kezdeményezzen velük, sőt: vitázzon másokkal is. (Itt kiegészítésül jelezzük, hogy az általunk itt *szűkített vitának* nevezett motívumot Fehér M. 2015 egyszerűen *kritikának* veszi.)

4.1.2. A saját korábbi tudományos pozíciónk megváltoztatását, esetleg meghaladását eredményező vita. Ezt a fajta vitát gyakran önmagunkkal folytatjuk, visszahivatkozva akár saját meghaladott publikációinkat is. Erre a mozzanatra utal több más egyéb összefüggés mellett a „kritikai fogyatékoságtudomány” kifejezés is.

4.1.3. Rejtett vita: a Szerző és a Lektor közötti vita ez *single* vagy *double anonymous peer review* esetén. A társadalomtudományok világában, így a fogyatékoságtudományban is inkább az utóbbi forma az uralkodó. Itt a folyóirat belvilága, azaz a Szerkesztő Bizottság áthatolhatatlan, súlyos szövetből szőtt függőnye rejti el a vitapartnereket egymás elől. (Fehér M. 2015 megközelítésében a *rejtett vita* is egyszerűen *kritikaként* jelenik meg.)

4.1.4. Nyilvánosság előtt zajló vita. Ez a leginkább közismert és általunk a leggyakoribbnak is tekintett forma. Az elnevezéssel a vita publikussági attribútumára utalunk. A tudományos vita egyes fajtagyakoriságainak mérési adatairól nem rendelkezünk pontos információval. 4.1.1.-re és 4.1.2.-re például jelen tudásunk szerint még sosem készült mérés.

4.2. Egy segédfogalom: a „provincializmus” megjelenési formáiról

Amikor a provincializmus valóban teret nyer, a tudományos műhely halálos agóniájára veszi kezdetét. Abban a pillanatban, amikor egy konkrét tudományos műhely vagy tudományos közösség saját magát, saját személyi összetételét, esetleg vezetőjét másak és mások fölé helyezi, attól fogva nem a legmagasabb színvonal és egyetemes/progresszív értékek (=frontiers of science) szerint, hanem saját, belső, izzadságszagú és görcsös működésétől vezéreltetve működik. Az izzadságszagú görcsös működés pedig *ex definitione* tudományon kívüli kategória.

A provincializmus fogalma

Ahány szerző, annyiféleképpen használja a fogalmat, alkalmanként érzelmi motívumokkal terhelt formákban is. A tudományos vitákra vetítve különösen fontos az a tulajdonsága, hogy szélesebb hatókörű következtetések kialakítását és tágabb látásmódot igénylő megfigyelések, szempontok használatát bizonyos történeti/kulturális értékek, normák, szokások, hagyományok által korlátozza. Miközben etimológiai-fogalmilag a *centrumtól való távolságot* jelenti, *tartalmilag* az *adott helyhez kötöttséget* is jelzi. Ugyanakkor a „centrumtól való távolság” is valós, különösen akkor, ha a „centrumot” nem földrajzilag, hanem egy-egy adott diszciplína egyetemes tudományos értékei és színvonal-kritériumai szerint értelmezzük.

A *provincializmust* a jelen vitákat *leíró*, ugyanakkor *negatív értéktartalommal bíró* fogalomnak/jelenségnek tekinti. Olyanként, amely intenzitásának függvényében szoros vagy kevésbé szoros kötésben áll a (részleges) elzárttsággal, a vertikális hatalommal.

Provincializmus minden egyetemen és tudományos közösségben megfigyelhető – ebben nincsen különbség. Különbség annak *intenzitásában* van.

A Harvard Egyetem és a Princeton is provinciális a maga belső értékvilága vagy hagyományai tekintetében. Ám a fogyatékossgtudományon belüli felbukkanása és működési módjai további összefüggésekre is ráirányítják a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a provincializmusnak is *szintjei vannak*. Másnak látjuk, ha egy *intézményen belül* figyeljük azt meg, és mást mutat akkor, ha földrészeken-kultúrákon átnyúló formájában is felismerjük. Elegendő ennek megértéséhez csupán Edward Said (1983, 226–247) *utazó elmélet* fogalmát (*traveling theories* – N.B.: ez nem fogyatékossgtudományi eredetű fogalom) és emellett az *orientalizmus* általa elvégzett kritikai vizsgálatát is tekintetbe vennünk. Ekkor kiderül, hogy diszciplínánk főárama egészen keletkezése óta dominánsan az angolszász szellemi térben született elméleteket vette/veszi tekintetbe, mintha holland, német, osztrák, magyar stb. szerzők, elméletek, fogalmi konstrukciók és saját(os) értékvilágok nem is léteznének.

S hogy miért tűnik ez szembe Magyarországon *éppen nekünk*? Nos, jó eséllyel Donna Harawaynek a szituált tudásról szóló, eredetileg 1988-ban bemutatott leleményes analízise folytán.

4.3. Az egyetemi provincializmus vitagyilkos erőteréről

A Harvard Egyetem és a Princeton (ezek itt természetesen csupán átgondoltan kiragadott példák) provincializmusa a saját maga gyártotta nimbuszban is megmutatkozik. Aki ugyanis valaha folytatott tudományos vitákat például *harvardiánusokkal*, az pontosan tudja, hogy a Harvardon végzetteknek két fő típusa van: az egyik, akin látszik, és a másik, akin nem. És az első típusba tartozók meglepően kevesen vannak. A nimbusz pedig azért veszélyes, mert a tekintély által a tudományos vita fölé tornyosulva, annak háttérben megbújó hatalmi aspektusként működve, *rejtett argumentumformát* képes ölteni.

A tudományos viták szabályozott és intézményesült terei közé tartoznak évszázadok óta az egyetemek. Eredetileg a már rendelkezésre álló tudások kritikai felül-

vizsgálatának, adott esetben újraértékelésének, illetve új tudások létrehozásának helyszínei voltak. Mára azonban az egyetem „univestitas”-ból *nagyüzemi tudásgyárrá*, a piacósított tudástermelés eszközévé vált, ahol növekvő szerepet kap az apolitikus, pragmatikus, sőt technicista szemlélet is (Braidotti, 2019). A 21. század elejére az egyetem részben elveszítette ezen originális rendeltetését. Eagleton az egyetemek lassú halálaként értelmezi az általunk jelzett jelenséget, azt, hogy többé már nem, vagy csupán töredékesen képes a kritikai gondolkodás központjaként működni (Eagleton, 2015) és egyben széles orientációt nyújtani. Ráadásul a harvardi vagy a princetoni diplomával rendelkezők maguk is *a brand hordozói*, tehát részben maguk is áruk, részben pedig – tetszik, nem tetszik – különféle piacok szereplői. E piacok közül bennünket itt a tudományos piac érdekel, ám az világosan látszik, hogy az egyetem ilyenképpen maga is a „kognitív gazdaság” részeként egy bonyolult piaci szegmensbe tolódott (Tamás, 2012).

Mindeközben új természetű egyenlőtlenségek alakulnak ki, és a *hagyományosan felépített humántudományok* versenyhátrányba kerülnek. A humán- és társadalomtudományok jelenlegi sajátos helyzete a fogyatékoságtudomány (és persze egy sereg további ún. *studies*) akadémián belüli hely-nem-foglalásában is megmutatkozik. Helyük, határaik a tudományos palettán tisztázatlanok, holott e relatíve új tudományterületeknek, *studies*-oknak szükséges lesz megtalálniuk helyüket a már régtől intézményesült diszciplínák között. Hiszen így inkább lehetőségük nyílhat arra, hogy eredményeikkel további szerepet vállaljanak új fogalmak, új értelmezési keretek létrehozásában.

HARMADIK TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA, MINDEN BOTLADOZÁSÁVAL EGYÜTT IS, A (FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNYI) TUDÁS LÉTREHOZATALÁNAK ÉS LEGITIMÁLÁSÁNAK ELIDEGENÍTHETETLEN ESZKÖZE.

Amennyiben ugyanis a tudomány *valóban vitatható szöveg*, akkor a szövegek vitatása maga végül *átírja azokat*: új és másfajta, rétegzettebb és gazdagabb tudáshoz vezet. Ám ha a tudomány *hatalmi erőter*, akkor az egyes szituációkban megszülető tudások különféle hatalmi erőterekben egymástól külön és elszigetelve keletkeznek, működnek, *nyernek saját kontextust* és foglalnak teret. S ha ezek *külön állnak*, akkor valójában egyetlen módja mutatható meg a konkrét hatalmi erőterekből történő kilépésnek és az álláspontok (fogalmak, elméletek stb.) egymásra vetítésének, meg a további haladásnak: ez pedig nem más, mint szigorú kritikai szemléletű tudományos vita¹³. Ez az az eszköz, amely *legalább elvben* képes lehet egyszerre figyelembe is venni, értelmezni, de le is foszlatni a konkrét hatalmi erőteret és a konkrét, helyhez, státuszhoz, történelmi időhöz, kultúrához fűződő kontextust.

Ugyanakkor a tudományos vita céljai is sokfélék. Jelen van bennük az a vonatkozás is, amelyet a mindennapi életbeli viták egyik céljaként említettünk korábban: a felek azért folytatják a vitát, hogy megerősítsék *saját maguk* elgondolásait és gondolati pozíciójukat. Annál is inkább, mivel az elméletalkotás szakirodalmi előkészítésének folyamatában a kutató szembenéz az elméletével szembenálló érvekkel és elméletekkel is, de egyben törekszik olyanok összegyűjtésére és kritikai interpretálására,

¹³ Ezt az összefüggést sokan, így Hársing 1985, 50 is alapvetőnek tekinti; de ő „intézményesített kritikai szemlélet”-ként tárgyalja.

amelyek saját fölfogását, elméletének igazolását szolgálhatják. A jelen vitacikk szerzői sem tettek másként.

A tudományos vita gyakran említett céljai között találjuk a hipotézisek ellenőrzését, azok korroborálását és falszifikálását is. Bizonyosan volnának, akik „a” tudományos igazság vagy az objektív igazság keresését is említenék, mi a jelen vitacikkben nem megyünk ilyen messzire. Annyiban biztosak vagyunk, hogy a *deskriptív logika*: a jelenségek leírása és elemzése feltétlenül máig is érvényes, több évszázados módszere a tudományos vitának. Alább hozunk majd kiegészítésül *konstruktivista* és a korai fogyatékoságtudományból vett példát olyan elméletalkotó megközelítésre is, amely fogyatékosággal élő személyek *konkrét helyzetének* javítását célozza.

5. További összefüggések

5.1. Vita és hatalom

Komolyan véve Vekardi (1976, 245) intését: „a vita alapvető tudományszociológiai feltétele az ellenvélemény több-kevesebb szabadsága”, most rátekintünk a helyi és a nemzetközi vita kibontakozását, ill. az ellenvélemények megformálódását és kommunikációját korlátozó hatalmi mozzanatokra.

Láttuk már, hogy a tudományos vita gyakran hatalommal keretezett. Az azonban minden esetben külön figyelmet érdemel, hogy egy-egy adott tudományos vita *pon-tosan miféle* hatalmi relációk foglya.

Bachrach és Baratz (1970, 105) az ún. „közösségi hatalom” vitához nyújtott fontos megállapítását alább analógiaként használjuk. Arra hívják fel ugyanis a figyelmet, hogy a *politika* vizsgálatában egyaránt fontos az összpontosítás arra, hogy *ki mit, mikor és hogyan kap*, de arra is, hogy *kit és hogyan hagynak ki*.

Ha ehhez hozzátesszük még azt is, hogy *miért*, kiviláglik, hogy a látszat ellenére a tudományos vitában is van jelentősége a gondolatnak: üzenete saját mostani területünkre azt hozza, hogy még a tudás és a tudás termelésének komplex folyamatai is képesek hozzájárulni a részrehabilitáció és a tudományos kirekesztés kialakulásához. (Azzal a mechanizmussal, amely *áthozza* a politikai terület működési módjait a tudományba, itt most nem áll módunkban foglalkozni.) A társadalomtudományokban annyi azonban enélkül is bizonyos, hogy *tudományos szabályok működnek arra*, hogy bizonyos csoportok tudását másokénál érvényesebbnek nyilvánítsanak, akár politikai, akár intézményi érdekek következtében. Erre a jelenségre a mostani tanulmányban utaltunk már, de ide sorolható egyebek mellett még a szakértők tudásának a laikusokétól való megkülönböztetése is.

A kutatásokra elnyert támogatások aszimmetriái, egyenlőtlenségei azzal is járnak, hogy bizonyos kérdések és bizonyos csoportok markánsan több figyelmet kapnak, mint mások. Ehhez hozzáadódik még, hogy meghatározott módozatok, játékszabályok működnek arra is, hogy bizonyos hangokat beengedjenek a folyamatba, míg másokat, mivel az ő hitelességüket éppen aláássák, ne. Mindez a tudományos vitákra nézve kettős hatással jár. Az egyik az, hogy a privilegizált kutatók és személyek hangja erősebben szól, ami a *tudományos vitán kívüli* elemként hat az ő álláspontjuk, argumentációik mellett. A másik pedig: még ha a korábban, vagy részben kirekesztett szereplők képesek is bejutni a társadalomtudományi vitafolyamatba, el-

várhatják tőlük, hogy a hatalommal rendelkezők nyelvét és keretezési módjait – hozzátehetjük: még értékvilágát is – *majmolják* ahhoz, hogy egyáltalán meghallgassák és tán meg is hallják őket (Gaventa & Cornwall, 2015, 466).

Hayward (1998, 12) pedig Foucault eredményeitől eggyel még tovább rugaszkodik, és némi aktivizmust is mutatva a *hatalom eltorzításának* szükségessége mellett érvel. Magát a hatalmat pedig társadalmi jelenségként tekintve, azt korlátok hálózataként értelmezi újra, olyanként, amely mindenkit képessé is tesz, de egyben korlátoz is a cselekvésben (Hayward, 1998, 1–2).

Ha pedig a szabadság nem más, mint képesség e korlátok feszegetésére, az a fogyatékoságtudomány művelői számára is nyújt állhatatos *átkeretezési és határátmozgatási*, azaz folyamatos *újraértelmezési feladatokat* külső és belső vitáik során.

5.2. A félperiféria kérdése

Kik tudnak megnyilvánulni a tudományos vitákban? A centrum, a periféria és a kettő között elhelyezkedő *félperiféria* részei vajon valamennyien? Kinek a tudása számít? S vajon kiknek a hangja uralja és fogja uralni a vitát?

Miközben a kritikai fogyatékoságtudomány közelmúlt évtizede egyre hangsúlyosabban erősíti fel a Globális Dél lokális tudásait a nyugat-európai és észak-amerikai dominanciájú diskurzusokkal szemben, figyelmen kívül hagyja az Európán belüli tudáshierarchiák problémáját. Nem vizsgálja azt a régóta fennálló rendet, amelyben a Balkánon vagy Kelet-Európában keletkezett tudás a Nyugathoz felzárkózni igyekvőként megkésett fejlődésűnek és *látszatra* elmaradottnak mutatkozik. A fogyatékosággal kapcsolatos elméletek jellemzően Nyugat-Európából és Észak-Amerikából *utaznak* (Said 1983) a mi közelebbi régiókba, ezért aztán a *főáramot figyelők* nem sokat tudnak meg az azon kívüli kutatásokról, diskurzusokról, vitákról.

Ettől még a kritikai fogyatékoságtudomány egyik hangsúlyos megközelítési lehetősége a *Globális Dél fogyatékoságtudománya*, amely válaszlépésként is felfogható a fogyatékoság lokális tudásait és gyakorlatait elnémitő nyugat-európai és észak-amerikai dominanciájú attitűdre. Ám ez a megközelítés nem sorolja a Globális Dél régiói közé az ún. posztoszocialista országokat, így figyelmen kívül maradnak az eltérő európai humán- és társadalomtudományi diskurzuskarakterek, a tudáshierarchiák eltérő strukturális, történeti és gazdasági hátterei is.

Mivel a fogyatékoságtudomány diskurzusait a mai napig is meghatározza a két-polusú beszédmód, ezzel még munka lesz, nem is kevés.

NEGYEDIK TÉZIS:

AZ ÚJ TUDÁSHOZ VEZETŐ FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNYI VITÁK RITKÁN ÖLTIK KIZÁRÓLAG A VITÁJA B-VEL FORMÁT. MIVEL AZOK (AZ „A VS. B” VITÁK) MÉG CSUPÁN *INDULÓPOZÍCIÓKAT* RÖGZÍTENEK, NEM, VAGY CSUPÁN FELEJTHETŐ MÉRTÉKBEN *HOZNAK LÉTRE ÚJ TUDÁST*. AZ ÚJ TUDÁSHOZ VEZETŐ VITÁKBAN – MIVEL AZOK SZÁMOTTEVŐ RÉSZBEN FOLYÓIRATOKBAN VAGY KÖTETEKBE ZAJLANAK, TEHÁT *PUBLIKUSAK* – PASSZÍVAN VAGY AKTÍVAN A TUDOMÁNYOS KÖZÖSSÉG EGÉSZÉ RÉSZT VESZ.

6. A fogyatékoságtudományi viták erőteréből kinyert, új tudást teremtő példák

6.1. Példák nemzetközileg zajlott vitákra, amelyek nem azért folytak, hogy valamit (örökre) eldöntsünk

6.1.1. Mi a fogyatékoságtudomány? Valódi tudományág, igazi diszciplína, vagy egyszerűen „csak” egy perspektíva?

Ez egy fél évszázada folyó vita, amelyhez az újabb generációk is sorban hozzáteszik a maguk eredményeit, ám a kérdések folyamatosan *főnt vannak*: funkciójuk pedig a szakadatlan kritikai reflexió. Olyanok, mint egy gyakori edzés-sorozat: ébren tartanak és életben tartják az alkotó távolságtartást.

S vajon szükséges-e, hogy saját profilját megalkotva önálló identitást hozzon létre? Vagy inkább csak elméleteket, kutatási eredményeket, gondolatokat alkot, mindig újabbakat? Esetleg annak érdekében teszi, hogy ne vagy ne csak azt sikerüljön megállapítani, hogy valami A vagy B, vagy C, vagy D, vagy hogy B nem A, nem C és nem D, hanem azt írja le, hogy mi történik A, B, C, D között a folyamatokban, a kölcsönkapcsolatokban, és e kölcsönkapcsolatok hová vezetnek?

6.1.2. Ezzel analóg régi vitakérdés az is, hogy lehet-e a fogyatékoságtudomány úgy tudomány(os), hogy összefonódott a mozgalommal

A hagyományos, „régi” viták eredménye szerint éppen a mozgalom – és persze benne az egyéni életek! – tették föl a fogyatékoságtudomány számára a megvizsgálandó kutatási kérdéseket. Fogyatékosággal élő kutatók – sokak mellett olyanok, mint a pszichológus Victor Berel (Vic) Finkelstein és a szociológus Irvin Kenneth (Irv) Zola – dolgoztak ki így teóriákat. A korai szerzők szerint az elméletalkotás legfőbb célja az érintett személyek helyzetének megváltoztatása, ez azonban a mindennapi étellel való szoros kapcsolat megtartásán keresztül érhető el. S bár ma már sokkal inkább a tudomány (CDS) kérdezi *saját magát*, a mozgalmi/egyéni szempont továbbra is jelen van, elsősorban az emancipatív, másodsorban a participatív kutatások nyomán.

Ez a szempont, azaz nagyjából a „lehet-e tudományos...” kérdés a 2000-es évektől veszített az erejéből, mert a régi nagy összefonódás kötései meglazultak a Critical Disability Studies dominánssá válásával. Emiatt is erősödött fel a következő szempont jelentősége.

6.1.3. A viták egy széttartó eredménye.

Egyáltalán ki van fölkenve arra, hogy tudományosan megnyilvánuljon? És ki kutathatja, művelheti?

Ha ugyanis kimozdul a diszciplína a mozgalmi kötésből, akkor vajon mi biztosítja a *lényeghez történő lekövetkezőségét*? Hiszen az vitán felül áll, hogy a lényeg – ha létezik

olyan egyáltalán – itt, a fogyatékoságtudományban sem más, mint a Marc Bloch történettudományi maximájában volt: „a levéltárak porában, a könyvtárak csendjében is az élő embert kell keresni” (Duby, 1971, 1).

Miközben erre a „ki művelheti?” kérdésre kultúránként és tudományos vitakultúránként valamelyest más választ kapunk, az is feltűnik, hogy a viták erőterében megképződő tudás egyes releváns tartalmai nagy kultúrák kutatói közösségei között eltérőek, hiszen az angolszász világ válasza e kérdésre tipikusan az, hogy „elsősorban bizony az a helyes, ha az érintettek, ők maguk művelik”, míg másutt, például Észak-vagy Közép-Európában ezt az elvet egyáltalán nem tekintik ennyire szigorúan.

Példa: negyed évszázaddal ezelőtt a Barnes–Shakespeare–Oliver-vitában a fő kérdés még az volt, hogy a fogyatékosággal élő személyeket be kell-e vonni, illetve milyen szinten kell bevonni az őket érintő tudományos kutatásokba. Barnes ott az emancipatív kutatások mellett tette le a voksát, Shakespeare akkor még amellett érvelt, hogy a kutatásnak egyértelműen tudományosnak kell lennie, amelyet az adott terület tudósai végezzenek. Mike Oliver volt az, aki máshová helyezte a hangsúlyt a vitában, új kutatási episztemológiát javasolt, olyat, amely szerint maga a kutatás az emancipáció, vagyis elsősorban azt tartotta fontosnak, hogy csak az kutasson a fogyatékoságtudomány keretein belül, akinek komoly szándéka a társadalom megváltoztatása, a fogyatékos emberek életének javítása (Barnes, 1996; Shakespeare, 1997; Oliver, 1998).

6.1.4. A „Mi az ember?” kérdés és a fogyatékoságról való gondolkodás

A hosszú ideje zajló vita eredményei szerint a posztthumán perspektívaváltás konkrét fogalmi keretet nyújt, amelyben belül újragondolhatók az *emberről* alkotott képzeink. Az ember-állat-technológia összeolvadása következtében felmerülő témák közül különösen az emberi jogokkal, az interdependenciával kapcsolatosak tartanak számot kiemelkedő érdeklődésre.

A fogyatékoságtudományon belül ma is dinamikus vita folyik annak a kérdésnek a megválaszolásáról, hogy napjainkban mit jelent embernek lenni, és mely elméletek segítenek abban, hogy az *épségista* és *normatív* humán kategorizálás kényszereit sikerüljön megzavarni.

A fogyatékoságtudományon belül a posztthumán látásmód alternatív alakzatai közül az egyik legvitatottabb Donna Haraway (1991) *kiborgja*. Elmélete és centrális fogalma azokra a testekre utal, melyek a társadalmi kategóriák *köztes tereit* foglalják el. Ha értelmezni kezdjük, azonnal szembejön az a kérdés, hogy az ember, az állat és a gép hibridizációjának e jelképes figurája vajon segítségünkre van-e megfáradt fogalmaink újragondolásában (fogyatékoság, normalitás, s.i.t.): annak érdekében, hogy *újraértelmezzük az embert*. Első látásra hasznos, hiszen aláássa azt a duális, hierarchikus rendszert, amelyben egyes entitások kölcsönösen kizárják egymást (természet–kultúra, biológia–technológia, nő–férfi, test–lélek, ember–gép, ember–állat), és felforgatja a másságról folytatott diskurzusainkat.

A fogyatékoság kapcsán azonban további problémák merülnek fel, mivel a fogyatékosággal élő emberek esetében az új technológiák, a technikai novumok a rehabilitáció, illetve a normalizálás eszközei. A kiborgelmélet kiindulópontja mindig a tökéletes emberi test, amelynek képességeit a technika megnöveli. A kiborg

a technikailag továbbfejlesztett humanizmus által meghatározott ember, nem hozza létre az ember új koncepcióját, éppen ezért Barnes és Mercer (2003) úgy gondolják, hogy a fogyatékoságtudományban Haraway elmélete irreleváns. Donna Reeve (2012) mindezen gondolatokat figyelembe véve is azt állítja, hogy felhasználható a teória arra, hogy új és produktív szemszögből váljon vizsgálhatóvá a megtestesülés és a szubjektivitás kérdésköre.

6.1.5. Viták a szociális modellről (és a többről)

Vitáink egyik vezérmotívumát az ún. *fogyatékoságtudományi modellekről* alkotott felfogásaink tartalmi szolgáltatják (részletesebben ld. pl. Goodley 2019; Könczei & Hernádi 2011), hiszen a *modellek* mint elméleti építmények valójában *eltérő paradigmákként működnek* a fogyatékoságtudományon belül, de erősen hatnak más tudományágakban is. A tudományos vita szemszögéből nézve, más-más értékválasztások, módszertani megközelítések és eltérő fogalomkészlet jellemzi őket. A modellektől függ sok más mellett az is, hogy miként tekintünk a fogyatékoság jelenségére, hiszen egy-egy modell adja azt a keretrendszert, amelyben a vele kapcsolatos kérdéseket feltesszük, és válaszaink után kutatunk. Másképpen látjuk, ha az egyén jellemzőjeként fogjuk fel, de másként akkor, ha társadalmi térbe helyezzük.

A szociális modell az 1990-es években radikális alternatívaként jelent meg az individuális modellekkel szemben. A fogyatékoságot társadalmilag konstruáltként, kulturálisan meghatározottként fogta fel. A gondolati keret a brit fogyatékosmozgalomhoz köthető: az UPIAS (Union of Physically Impaired Against Segregation) különbséget tett a károsodás és a társadalmi elnyomásként értelmezett fogyatékoság között. Rámutatott, hogy a fogyatékoság sokkal inkább társadalmi és kulturális, mintsem biológiai jellegű. Társadalmi, gazdasági, kulturális kontextusba helyezte a fogyatékoságot: a kirekesztésre, a másság kérdésére, az emberi jogokra fókuszálva újraértelmezte azt, így feltárhatóvá váltak a társadalom rejtett elnyomó hatalmi struktúrái. Az üzenete, hogy nem elsősorban az érintett személynek kell megváltoznia, sokkal inkább megfelelő politikai stratégiák kialakításának segítségével a társadalmi akadályokat kell eltávolítani, felszabadító erővel hatott a fogyatékosággal élő emberekre. Erős indító muníciót adott ezzel az egyenlő állampolgári jogokért folytatandó harcnak. Ez a modell makroszintű modell volt. Az az elképzelés pedig, hogy a fogyatékoság társadalmi konstrukció és a társadalom teszi fogyatékosá a embereket, a testet, a fogyatékos emberek testi tapasztalatait háttérbe szorította.

Miközben szemnyitogató tett volt a szociális modell megalkotása, többen is kritizálták amiatt, hogy nem képes magába építeni a károsodás testet öltött tapasztalatát. Shakespeare és Watson (2001) vagy Siebers (2001) a test, illetve az érintett személyek tapasztalatainak beemelésével egy új, a korábbinál holisztikusabb megközelítést javasolt a fogyatékoság komplexitásának megragadására. Ezzel szemben többen, például Koch (2008) attól tartottak, hogy a test megjelenítése depolitizálja a fogyatékoságtudományt, eltávolít a mozgalmtól, s enged a biológiai esszencializmus térnyerésének. A szociális modellel kapcsolatos tudományos viták eredményeképpen többféle megközelítési mód és számos új modell jelent meg a fogyatékoságtudományban.

A modelleken belül és azok vitáiban felmerültek újabb fundamentális tudományos vitakérdések, melyek bioetikaik is, ám létproblémák is egyben. Néhány ezek közül:

Meg kell-e szüntetni a fogyatékos-ságot?

Mi a prenatális tesztek *valódi funkciója*, és miben határozható meg relevanciájuk?

Hogyan tekintünk a fogyatékosnak diagnosztizált magzat abortálására?

Helyes-e szerepet adni, s ha igen, miféle, az eutanáziának?

Ezek a kérdések részben eltérő válaszokhoz vezetnek az egyes modellek terrénján belül. A modellek különbségei a határterületeiken bonyolódó vitákat *megnehezítik* ugyan, de nem lehetetlenítik el azokat. (További részletezésüket jobb időkre tartogatjuk.)

6.2. Hazai viták példái

6.2.1. Viták a Fogyatékos-ságtudományi Doktori Műhelyben

A Műhely 2010-ben történt alapítása óta százával zajlottak ott kisebb-nagyobb lélegzetű tudományos viták, ám ezeknek eredménye többnyire nem került publikálásra. Így – elfogadva azt, hogy hatásuk erősen formálta a bennük részt vevő kutatók gondolkodását – a jelen vitacikk megelőlszik említésükkel, de nem tárgyalja őket.

Összesen két kivételt említünk: a *narratív rizoanalízis* – azóta több kutatásban is alkalmazott – módszerét és a *posztmodell* fogalmának kidolgozását. Formálisan mindkettő Hernádi eredménye (ld. Hernádi, 2014, ill. Könczei & Hernádi, 2011), de a konstrukciók alapját mindkét esetben a Műhelyben zajlott viták szolgáltatták.

6.2.2 Egy hazai vita tudományelméleti (vitaelméleti) kontextusa¹⁴

A 2014-ben zajlott, ún. Zászkaliczky–Könczei-vita nem titkolt célja volt, hogy a két tudományág (a fogyatékos-ságtudomány és gyógypedagógia) képviselőit és másokat is álláspontjuk tisztázására, a területek vitatott kérdéseinek érdemi végiggondolására, a véleménykülönbségek feloldására vagy éppen a kapcsolódási pontok megerősítésére készítse.

Besorolását tekintve a Zászkaliczky¹⁵–Könczei-vita tudományközi és – Kuhn (1962, 152), ill. pl. Laudan (1984, 70, 73) szavával élve – legalább valamelyest interparadigmatikus is *egyszerre*. Akkor is, ha Kuhn (1962) nem ebben a szemléletben dolgozik, lévén, hogy őt a *paradigmák* érdeklik, azokat pedig tipikusan *adott tudományterületeken belül leli föl és értelmezi*. Itt azonban más a helyzet. A fogyatékos-ságtudomány *tárgya* – első látásra, de csak első látásra! – a fogyatékos-ság jelensége¹⁶. Goodley (2019, 215) pontosan fogalmaz: „ámbar a kritikai fogyatékos-ságtudomány a fogyatékos-ságból indul ki, de soha nem ott végződik, mindig megörzi politikai, ontológiai és elméleti összetettségét”.

¹⁴ A *Fogyatékos-ság és Társadalom* periodika I. évfolyamának első számában publikált vita elemzésétől itt eltekintünk.

¹⁵ A Zászkaliczky 2014-ben több ponton megmutatózó érvelési módot nevezi Margitay 2007, 568 *elfoglult szakértő* formának: „A szakértő – éppúgy, mint bárki más – számos különböző okból lehet elfoglult. Az elfoglultság egyik oka lehet az érdek.”

¹⁶ Azzal, hogy ez csupán töredék részben igaz, itt nem áll módunkban részletesen foglalkozni.

Az a látszat keletkezik mégis, hogy az új egy réginek a *működési terepét kívánja elvenni, és ezáltal (a másikét) meg kívánja szüntetni*. Ráadásul egy olyan terepen ereszt gyökeret, amelyet akkor már közel 120 éve a gyógypedagógia ural. Erre utalnak egyebek mellett a vita következő megállapításai: „a gyógypedagógia a fogyatékosság tudománya” (Zászkaliczky, 2014, 73), és „ha megjelenik egy viszonylag fiatal diszciplína, és magáról állítja azt, hogy ő 'a' fogyatékosásgtudomány, akkor az legalábbis nyelvi támadásként értelmeződhet...” (Zászkaliczky, 2014, 76)¹⁷.

Több nehezítő körülmény is felmerült a vitában. A gyógypedagógia saját helyértékének bizonytalansága, az identitás védelmének kényszere egzisztenciális szorongást, frusztrációt eredményezett a már intézményesült diszciplína számára. Ebben a helyzetben még érthetőnek is tekinthető az a harag, illetve félelem, amelyet az új terület (fogyatékosásgtudomány) megjelenése előidézett.

Bár az említett felvetések korlátozták a vitában a megegyezésközi helyzet kialakulásának lehetőségét, a tudományos érvek egymásnak feszülése, a látásmódok, perspektívák kölcsönhatása mindkét fél számára tanulságokkal szolgálhatott. S a *mindkét fél* itt a két kutatói közösség tagjait egyaránt jelenti (hiszen ne feledjük a negyedik tézis utolsó tagmondatát: a tudományos vitákban „passzívan vagy aktívan a tudományos közösség egésze részt vesz”).

Tudományos viták normál eseteiben az eltérő értelmezések gondolkodásra ösztönöznek és újabb kérdések felé indítanak. Abban az esetben akadálytalan ez, amikor kölcsönösség és egyenrangúság jellemzi a vitát. Ám ha a felek között nem kölcsönös az elismerés, ha alapjaiban kérdőjeleződnek meg az egyik fél által képviselt diszciplína eredményei, fogalomkészlete, módszertana, az egyik fél által képviselt diskurzus relevanciája – végső soron *létezése maga* –, akkor az érvek illegitimmé válnak, mert olyan hatalmi erőter képződik, amely a vita *lefojtásához* vezet, mivel a kisajátító hatalmi beszéd maga konstruálja meg a vita tárgyát. A diskurzív térben a megnevezés és az értelmezés lehetősége, annak formái is az ő kezében vannak. Redukálódik a jelentések sokfélesége, irányítottan határozódnak meg a keretek, és az egyik vitapartner beszédmódja kizárólagossá válik.

Itt egy tudományelméletileg eddig csupán részlegesen leírt (és szubjektív konzekvenciákkal¹⁸ is járt) vitahelyzet keletkezett. A részleges tudományelméleti nóvum az, hogy nem csupán paradigmaközi – mert az is! –, hanem diszciplínaközi vita is ez.

A *kihívást jelentő diszciplína* („challenger discipline”) fogalmát Kusch (1995) vezette be a tudányszociológiába. A fogyatékosásgtudomány – mivel átmetsz diszciplínáris területeket, és tinfaltoszerű terjedésével addig zárt határokat nyit meg, és biztonságot nyújtó elméleti rendszereket kontinuos módon újra- és újraértelmez –

17 Fordított adalék: „Mannheim nem csak, hogy nem örült neki, de el is ítélte a német filozófiának azt a tendenciáját, amellyel 'szociologizmust' és 'pszichologizmust' kiáltott, amint egy diszciplína a tudás általános problémáinak megoldásához fogott.” Kusch 1999, 663.

18 A szubjektív konzekvenciák nem kifejezetten tudományosak. Közülük egy, mivel tudányszociológiai relevanciája van, talán mégis említhető. A vitában megmutatkozott attitűd az adott lokalizációban teljes *fogalmi negligáláshoz* vezetett. A gyógypedagógiai terület sok éven át tüntetőleg kerülte a *fogyatékosásgtudomány* fogalom használatát. Saját lokalizációinkban esztendőnkön át csak a mi diszciplínánk képviselőitől hallhattuk/olvashattuk tudományterületünk megnevezését. Végül jelen vita, 2014. után néhány évvel egyetemünk egy másik Karán egy doktori védésen egy ottani professzor *tudományterületi meghatározásként használta a fogyatékosásgtudomány* fogalmat. Mégis létezünk!

Ez a helyzet végül a frissen alapítandó doktori iskola előkészítő megbeszélésein változott meg. A munkálatok első éveiben, a diszciplínáris helykeresés idején még a régi logikának megfelelően a „gyógypedagógia és a *hm* fogyatékoságügy...” kifejezésforma volt használatban. Ebben változás csak 2022 végével következett be, amikor letisztult, hogy a fogyatékosásgtudomány lehet a gyógypedagógia mellett a másik diszciplínáris oszlopa a tervbe vett doktori iskolának.

ilyennek minősül. Okai ennek folyamatos belső differenciálódásai, a sokszínű, társadalom- és tudománykritikai, de önmagát sem kímélő kritikai látásmódja is. A jelenség a tudománytörténet számára nem ismeretlen: ilyennek írta le Martin Kusch a szociológia és a pszichológia 19. századi felbukkanását és a 20. században bekövetkezett meggyökeresedését. A szerző a kognitív pszichológiát azonosítja a 20. században a nyugati filozófia számára kihívást jelentőként (Kusch, 1999, 672).

A tisztulás útját itt is és ott is szenvedélyes tudományos viták, néhol még tudományos háborúk is övezték.

A Zászkaliczky–Könczei-vita tanulságai nem a fogyatékoságtudomány terepén hoztak eredményeket, mint a főttebb – a 6.1. alfejezetben – bemutatottak, hanem inkább metaszinten járultak hozzá a *kihívást jelentő diszciplína* fogalmának újraértelmezéséhez és mögöttes empirikus bázisához.

7. Összegzés

Miközben Vekardi László 1976-ban – érthető okokból – még *vitára várt*, a főnti szöveg már, leginkább a *harmadik tételben foglaltaknak* megfelelően kísérletet tehetett a *tudományos vita* friss értelmezésére is. Választott terepuma pedig a kritikai fogyatékoságtudomány világa volt.

Négy tézist állítottunk fel. Azok levezetése során nemzetközi és hazai tudáskonsztituáló vitapéldák sorával élve, megállapítottuk, hogy a mindennapi életben a vita más szabályok szerint működik, mint a tudományban.

Megmutattuk a *mindennapi életbeli vita* típusait, mozgatórugóit, funkcióit. Tisztáztuk azokat a hatásokat, amelyek eredményeként a *nemvita* kialakul. Értelmeztük a *szűkített vita* és a *rejtett vita* fogalmát és egyes formáit. Leírtuk a provincializmus vitagyilkos erőterét, és bemutattuk a tudományos viták egy többszintű, újfajta tipológiáját.

Nemzetközi nóvumként tisztáztuk a tudományos viták hatalmi keretezettségéből következő korlátokat is. Rámutattunk, hogy egyáltalán nem kizárólagosak a hatalmi kötések nélküli tudományos viták. Ha tehát gondolat kísérletként a jelen vitáikkben említett tudományos vitákat *hatalmi befolyásoltságuk csökkenése szerint* egy számegegyenesen, „vitaegyezenesen” helyezzük el, akkor a nemviták annak egyik végén – Galilei, Gombos és Dhanda stb. – rögzíthetők. Ezekről valamivel távolabb a Zászkaliczky–Könczei-vita és a hasonló típusúak állhatnak. Azok a viták pedig, amelyek hatalmi kontextusa elhanyagolható, azaz pl. a 6.1. alattiak és a nagy filozófusviták, a vitaegyezenes másik végén fognak tömörülni. (A tudományos vitákon kívüli területre esnek, de ábrázolásuk esetén a *mindennapi élet vitái* random gazdagsággal szóródhatnak a vitaegyezenesen.)

Szakterületi viták százaiból néhányat alaposabban megvizsgálva megállapítottuk, hogy a fogyatékoságtudományi viták, bár esetenként egyéniek, elsősorban nem egyének közöttiek. Bár természetesen ilyenek is léteznek, az új tudás létrejötté szempontjából ezek csak részleges relevanciával bírnak. Mivel az új tudástartalmak kialakulásához az egyéni teljesítmények hozzájárulnak ugyan, de az, amit *tudásnak* nevezünk, s az, amit *új tudásnak* tekinthetünk, valójában végső soron a *teljes tudományos közösség* szintjén születnek – még akkor is, ha eredendően kutatói részko-

zösségek hozzák is azokat létre, nem is feltétlenül egy-egy ország szintjén, hanem nemzetközileg.

Tudományos munkánk és vitáink során nemcsak emberekkel, hanem fogalmakkal és elméletekkel is találkozunk. Találkozni itt annyit tesz, mint rábukkanni, észrevenni, felismerni, kritikailag újraértelmezni. Az esetek többségében szükséges ehhez tudatosság, ám néha elég csak egy véletlen: a gondolkodást, miként a vitákat is, megindíthatja egy-egy felkínálkozó, megrázó esemény is. Deleuze úgy fogalmaz (Deleuze & Parnet, 2016), hogy *minden egyes gondolat vonalakat húz a másik gondolatban*. Ha megfelelően nyitottak vagyunk rá, észrevevesszük, hogy létrejön valami, ami egyikükhöz sem tartozik, ami nincs meg sem az egyikben, sem a másikban. Nem középen lévő találkozási pontok, inkább köztes területek ezek. Szinte sohasem egyesülések, nem alá-fölé rendelődések: sokkal inkább *szőkésvonalak*, amelyek új-fajta összekapcsolódásokat hoznak létre. Az igazi kérdés mindig az, hogy találkozásaink képesek-e különleges *rákérdezéseket* és *szőkésvonalakat* felajánlani, s mi képesek vagyunk-e észlelni azokat.

E vitára szánt cikkben magunk sem véglegesnek szánt, megkérdőjelezhetetlen definíciókat hoztunk, s nem is nagy igazságokat. Inkább csak ilyen *szőkésvonalakat* rajzoltunk fel a tudományos viták világában. S hogy megállnak-e, működnek-e ezek és elméleti, fogalmi újításaink – mi más mutathatná meg jobban, mint éppen maga a tudományos vita.

Munkánkat egy igazi vitázó tudós: *Kindler József* (1929–2010) professzor emlékének és a közeli jövőben fogyatékoságtudományt művelő *Doktoranduszoknak* ajánljuk.

Irodalomjegyzék

- Bachrach, P. & Baratz, M. S. (1970). *Power and Poverty*. Oxford University Press.
- Barnes, C. (1996). Disability and the Myth of the Independent Researcher. *Disability and Society*, 11(1), 107–112. <https://doi.org/10.1080/09687599650023362>
- Barnes, C. & Mercer G. (2003). *Disability*. Polity Press.
- Braidotti, R. (2019). *Posthuman Knowledge*. Polity Books.
- Cohen, D. (2003). Schoolhouses, Jailhouses and the House of Being: The Tragedy of Philosophy's Metaphors. *Metaphilosophy*, 29(1-2). 6–19. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00077>
- Davis, L. J. (2007). Edward Said's Battle for Humanism. *the minnesota review*, 68, 125–135. <https://doi.org/10.1215/00265667-2007-68-125>
- Deleuze, G. (2014). *Francis Bacon. Az érzet logikája*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Deleuze, G. & Parnet, C. (2016). *Párbeszéd*. L'Harmattan Kiadó.
- Duby, G. (1971). Les sociétés médiévales: une approche d'ensemble. *Annales*, 26(1), 1–13. <https://doi.org/10.3406/ahess.1971.422453>
- Eagleton, T. (2015). The Slow Death of the University. *The Chronicles of Higher Education*, 62(29), April, 5
- Fehér M. I. (2015). Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX–XX. századra. In Fehér M. I., Kiss A-L, Lengyel Zs. M. & Nyíró M. (szerk.): *„Vitában egymással” Filozófusok disputái, kontroverziái*. L'Harmattan Kiadó – MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, 25–65.
- Foucault, M. (1978). A diskurzus rendje. In Romhányi T. G. (szerk.): *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 50–74.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. (2015). Power and Knowledge. In Bradbury, H. (Ed.): *The SAGE Handbook of Action Research*. SAGE, 465–472. <https://doi.org/10.4135/9781473921290.n46>
- Graham, P. (2008). *How to disagree?* <http://paulgraham.com/disagree.html> (nem áll rendelkezésre lektorált forma)
- Gombos G. & Dhanda, A. (2009). *Catalyzing Self-Advocacy in India*. Bapu Trust.
- Goodley, D. (2019). *Fogyatékoságtudomány*. Interdiszciplináris bevezető. ELTE BGGYK.
- Graham, P. (2008). *How to disagree?* <http://paulgraham.com/disagree.html>

- Haraway, D. (1988). A szituációba ágyazott tudás. A részleges nézőpont a feminista tudomány-felfogásban (ford. Zentai Violetta). In Hadas M. (1994) (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör. 1994, 121–142.
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. Free Association Books.
- Hársing L. (1985). *A tudományos vita és érvelés*. Akadémiai Kiadó
- Hayward, C. R. (1998). De-Facing Power. *Polity*, 31(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/3235365>
- Hernádi I. (2014). *Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékosággal élő magyar nők önreprezentációiban*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Herring, J. (2013). *Érvelés. Hogyan győzzünk meg másokat az igazunkról?* Scholar Kiadó.
- Koch, T. (2008). Is Tom Shakespeare disabled? *Journal of Medical Ethics*, 34(1), 18–20. <https://doi.org/10.1136/jme.2006.019976>
- Könczei Gy. (2014). Együtt talán mégis könnyebb lesz. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5–6, 86–94.
- Könczei Gy. & Hernádi I. (2011). A fogyatékoságtudomány főfogalma és annak változásai. Hipotetikus kísérlet rekonstrukcióra. In Nagy Z. É. (2011) (szerk.): *Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 7–28.
- Kuhn, T. S. (1962). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, 1984, 1984.
- Kusch, M. (1995). *Psychologism. A case study on the sociology of philosophical knowledge*. Routledge.
- Kusch, M. (1999). Philosophy and the Sociology of Knowledge. *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(4), 651–685. [https://doi.org/10.1016/S0039-3681\(99\)00029-1](https://doi.org/10.1016/S0039-3681(99)00029-1) (A szöveg magyarul is megjelent: Kusch, M. (1999). Filozófia és tudásszociológia. In Fehér M. & Békés V. (2005) (szerk.). *Tudásszociológia szöveggyűjtemény*. Typotex, 329–376.)
- Laudan, L. (1984). *Science and Values. The Aims of Science and Their Role in Scientific Debate*. University of California Press.
- Margitay T. (2007). *Az érvelés mestersége*. Typotex.
- Oliver, M. (1998). Final Accounts and the Parasite People. In M. Corker & S. French (Eds.): *Disability Discourse*. Open University Press, 183–191.
- Popper, K. (1945). *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi Kiadó, 2001.
- Reeve, D. (2012). Cyborgs, Cripples and Icrip. Reflections on the Contribution of Haraway to Disability Studies. In Goodley, D., Hughes, B. & Davis, L. (Eds.): *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. Macmillan, 91–112. https://doi.org/10.1057/9781137023001_6
- Said, E. (1983). *The World, the Text and the Critic*. Harvard University Press.
- Shakespeare, T. (1997). Rules of Engagement: Changing Disability Research. In L. Barton & M. Oliver (Eds.): *Disability Studies: Past, Present and Future*. The Disability Press.
- Shakespeare, T. & Watson, N. (2001). The Social Model of Disability: An Outdated Ideology? Exploring Theories and Expanding Methodologies. *Research in Social Science and Disability*, 2, 9–28. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80018-X](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80018-X)
- Siebers, T. (2001). Disability in theory, from social constructivism to the new realism of the body. *American Literary History*, 13(4), 737–754. <https://doi.org/10.1093/alh/13.4.737>
- Tamás G. M. (2012). Néhány szó az egyetemről. n. k. (nem áll rendelkezésre lektorált forma) https://tgm.transindex.ro/?cikk=800&par_szo_az_egyetemrol
- Vekkerdi L. (1976). Vitára várva. In: Vekkerdi L. (1994). *Tudás és tudomány*. Typotex, 244–249.
- Zászkaliczky P. (2014). A gyógypedagógia a fogyatékoság tudománya. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5–6, 73–85.